

# ZOO JAKO MÍSTA ŠÍŘENÍ UDRŽITELNOSTI

## ZOOS AS PLACES OF SPREADING SUSTAINABILITY

RNDr. Lukáš Nekolný

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK  
Albertov 6, 128 00, Praha 2  
e-mail: lukas.nekolny@natur.cuni.cz

### Klíčová slova:

zoo, vzdělávání, edutainment, udržitelnost, ochrana přírody

### Keywords:

zoos, education, edutainment, sustainability, nature conservation

### Abstrakt:

Ochrana přírody a udržitelnost hrají v současné společnosti stále větší roli. Mnohé moderní zoo jsou jak důležitou součástí volnočasové a turistické nabídky, tak ochranářskými institucemi, jejichž stěžejní úlohu tvoří vzdělávání. Příspěvek se na základě autorem zpracované obsahové analýzy informačních systémů evropských zoo snaží shrnout šíři ochranářských a udržitelnost podporujících témat a jejich formy prezentace. Podařilo se identifikovat, že kromě podpory ochranářských projektů v zahraničí stále stoupá zastoupení tematiky ochrany místní přírody včetně řady aktivit, do nichž se mohou zapojit sami návštěvníci – např. nakládání s odpady či podpora biodiverzity (např. pomocí hmyzích hotelů). Důraz je rovněž kladen na reflexi vztahů člověka a přírody a jejich důsledků, jak dokládají v textu zmíněné příklady z praxe. Zvyšuje se zacílení na zábavnou formu ochranářské edukace, která může mít vliv na chování populace. Zoo se tak opravdu mohou aktivně podílet na šíření myšlenek udržitelnosti.

### Abstract:

In current society, sustainability and nature conservation play an increasingly significant role. Many modern zoos make up an important part of leisure and tourism offerings, as well as conservation institutions, whose crucial role is education. Based on the content analysis of the information systems of European zoos performed by the author, the paper tries to summarize the breadth of conservation and sustainability-supporting topics and their forms of presentation. It was identified that, in addition to conservation projects abroad, the representation of local nature conservation is still increasing, including a number of activities in which visitors themselves can participate – such as waste management or support for biodiversity (eg. insect hotels). The reflection of the relationship between man and nature and its consequences are also emphasized, as evidenced by the practical examples mentioned in the text. There is an increasing focus on conservation edutainment that can influence the behaviour of the population. In this way, zoos can truly take an active part in spreading the ideas of sustainability.

### **Úvod**

Světová organizace cestovního ruchu (UNWTO) vnímá tři pilíře udržitelnosti ve vztahu k dlouhodobému rozvoji cestovního ruchu: environmentální, ekonomický a socio-kulturní.

Měly by být vzájemně vyvážené. Mezi konkrétní environmentální přístupy udržitelného cestovního ruchu, kterým se dále více věnuje tento článek, patří zejména ohleduplnost k prostředí, a tedy omezení vyčerpávání místních zdrojů (např. vody), ohleduplné chování vůči zvířatům (jejich ochrana) či přírodě obecně (ochrana prostředí a biodiverzity) a rovněž omezování produkce odpadů. Pro udržitelnost je zároveň důležité, že návštěvníci i místní jsou uspokojeni a ze situace profitují (Ryglová, Burian, Vajčnerová, 2011).

Higginbottom (2004) tvrdí, že současná společnost se stále více věnuje právě živé přírodě a zvířatům. Typem cestovního ruchu, kde lze za motivaci k cestování považovat přírodu, je tzv. wildlife tourism. Jde o poměrně široké spektrum aktivit, mezi něž je řazen wildlife-watching tourism, hunting tourism, fishing tourism a rovněž captive-wildlife tourism, tedy cestovní ruch směřující do zařízení s chovem zvířat v lidské péči, jehož stěžejní součástí je tzv. zoo tourism, vůbec nejrozšířenější varianta wildlife turismu (Higginbottom, 2004). Catibog-Sinha (2008) doplňuje, že v rámci wildlife turismu mají zoo vedoucí vzdělávací roli.

V posledních desetiletích začíná být věnováno tomuto tématu více prostoru, ale Turley (2001) či Frost (2011) upozorňují na to, že zoo jako atraktivitám cestovního ruchu, volného času a souvisejících aspektů (tedy nikoliv ze zoologického hlediska) se dlouho nikdo nevěnoval. Mason (1999) dokonce zdůrazňoval fakt, že většina textů o turistických destinacích a turismu, včetně toho městského (ač mnoho zejména tradičních zoologických zahrad je součástí městské aglomerace), zoo zmiňuje jen naprosto okrajově. Do některých měst přitom lidé jezdí primárně za zoo, jak ukazují např. výsledky průzkumu ze zážitkově pojaté Erlebniszoo Hannover. Goronzy (2003) udává, že 60 % jejích návštěvníků tvoří lidé mimo město a 87 % z nich si vybralo zoo jako jediný cíl cesty do Hannoveru. Zoo tak mohou samozřejmě mít i vliv na ekonomický rozvoj lokality (Hosey, Melfi, Pankhurst, 2013).

Zoo navíc obecně patří mezi nejnavštěvovanější turistické a volnočasové cíle (Baratay & Hardouin-Fugier, 2004), tedy součást masového turismu. Mají širší spektrum návštěvníků než muzea (Mason, 1999), a proto mohou mít na obecnost velký vliv. Jsou totiž vůbec nejvýznamnějším zdrojem kontaktu lidí se zvířaty (Morgan & Hodgkinson, 1999). Autoři odborných textů (např. Reade & Waran, 1996; Ryan & Saward, 2004; Therkelsen & Lottrup, 2015; Turley 2001; Woods, 1998) se shodují v tom, že nejčastějšími návštěvníky zoo jsou rodiny s dětmi. Ukázat dětem zvířata, poučit je a užít si pěkný společný den bývá také jednou ze základních primárních motivací návštěvníků (Roe & McConney, 2015). Gippoliti (2011) vidí velký potenciál zoo právě v tom, že se v nich mohou děti přímo setkat se zvířaty.

## 1. Cíl

Cílem tohoto příspěvku je systematicky identifikovat a představit, jaká témata prezentovaná informačním systémem v areálech zoo jsou spojena s tématem ochrany přírody, resp. udržitelnosti, a diskutovat otázku, zda a jakým způsobem mohou zoo, resp. její návštěvníci přispívat k jejímu šíření. Jde o to, zda se zoo snaží své návštěvníky do ochrany přírody zapojit, či zda je zoo berou pouze jako pasivní přihlížející. Návazným cílem je reflexe toho, zda jsou tato témata typická pro všechny typy zoo, příp. pro jaké více. V konkrétní rovině jde též o nalezení zařízení, která se dané problematice intenzivně věnují a mohou sloužit jako inspirativní příklady z praxe.

## 2. Zoo a jejich funkce

Počátky komplexnějšího výzkumu zoo z jiného pohledu než chovatelského lze hledat v 70. letech 20. století v USA (Turley, 2001), ale větší rozvoj přineslo až 21. století. Mezi zásadní příspěvky je možné počítat Masonův článek *Zoo Tourism: The Need for More Research* (Mason, 2000). Z knižních publikací lze jako významné zmínit např. tyto: Higginbottom (2004) Kisling (2001), Mizicko & Bell (2001), Shackley (1996) a zejména Frost (2011).

Zoo jsou sociálními konstrukty, které se průběžně vyvíjejí. Anderson (1995) zoo vnímá jako kulturní instituce, které nereprezentují přírodu jako takovou. Podle něj se jedná o lidmi vytvořené krajiny se sociálními a kulturními zprávami, které jsou podávány prostřednictvím prezentace živých zvířat. Rovněž Borgards (2016) zoo hodnotí jako kulturně formované krajiny, jejichž podoba vychází z estetických, funkčních, vědeckých a etických rozměrů. Milstein (2009) shrnuje, že zoo lze považovat za symbolicko-materiální kulturní místa, která jsou ovlivněna lidskými diskurzy a zároveň samy diskurzy utvářejí. To je z hlediska šíření myšlenek udržitelnosti zásadní předpoklad.

Hallman & Benbow (2006) nahlízejí na zoo jako na typ kulturní krajiny, který reflektuje změny vztahů mezi lidmi a zvířaty a přírodou jako takovou. Toto pojetí je cenné z toho hlediska, že v sobě obsahuje vývojovou dynamiku vztahu člověk a příroda. Jeho podoba je determinována společenskými potřebami a náhledy. Společnost se mění, mění se poznatky vědy i technologické možnosti a postupy. Příroda je člověkem stále více ovlivňována, ale na druhou stranu se zvyšuje společenská potřeba ji chránit. Chov nedomestikovaných zvířat v lidské péči se rovněž vyvíjí a existují názory pro něj i proti němu.

Zoo se vyvinuly z panských menažérií, které symbolizovaly moc jejich vlastníka a které měly mocenskou a zábavní funkci (Frost, 2011). Po Velké francouzské revoluci začaly vznikat první zoologické zahrady, které přidaly k zábavě a rekreaci také vědecké poslání (Dittrich, 2000). Vznik taxonomie živočichů a postupně pochopení potřeb zvířat a zvýšení znalostí o jejich chování vedlo ve 20. století k chovatelským úspěchům, díky nimž se podařilo zachránit před úplným vyhubením některé již v přírodě nežijící druhy – např. koně Převalského. Zoo jsou také vzdělávacími institucemi – s významným zejména neformálním vzděláváním (Carr & Cohen, 2011), i cílenými výukovými programy (Nekolný, 2018; Sheridan, 2016). Jako čtvrtá (nikoliv nejméně důležitá) stěžejní funkce současných zoo je vnímána ochrana přírody. Stále více je proto akcentována ochrana jednotlivých druhů zvířat, životního prostředí, jednotlivých biotopů, resp. obecně přírody (Catibog-Sinha, 2008).

Na druhou stranu od počátku své existence jsou zoo stále místy odpočinku a zábavy, což samy výrazně reflektují na svých webových stránkách (Carr & Cohen, 2011). Tato funkce je platná, protože je potřeba do zoo přilákat co nejvyšší počet návštěvníků. Platí to ovšem nejen z důvodu finančního (finanční udržitelnosti), ale právě i z ochrannářského hlediska, kdy je snahou předat ochrannářské myšlení co největšímu podílu obyvatelstva, který může propagovat udržitelné chování. To by mělo být vlastně vůbec nejdůležitějším posláním, které tak zoo i samy o sobě prezentují (Koebner, 1994).

Clayton (2016), Lück & Gross (2016) či Turley (1999) zmiňují mezi základními rolami zoo ochrannářství, vzdělávání a zábavu. Jako nejlepší prostředek plnění zmíněných cílů a zároveň naplňování principů udržitelnosti lze vnímat propojení těchto jednotlivých funkcí v podobě vzdělávání zábavnou formou (Carr & Cohen, 2011; Mann-Lang, Ballantyne, Packer, 2016), tedy tzv. edutainmentu (Patrick & Tunnicliffe, 2013) či specificky zaměřeně formou

„conservation education“, tedy vzdělávání cíleného na ochranu přírody (např. Clayton 2016). Ross & Gillespie (2008) uvádějí, že jedním ze způsobů, jak propojit vzdělávání a zábavu, je designování expozic tak, aby právě vyhovovalo více účelům. O vztazích ochrany přírody a dalších rolí zoo pojednává Catibog-Sinha (2008), který rovněž zmiňuje možnost většího zaujetí návštěvníků pro přírodu pomocí průchozích a interaktivních expozic. Cílem by měl být tzv. ochranářský edutainment, tedy zábavné vzdělávání o ochranářských tématech. Prostředků k němu směřujících může být více. Zásadní otázkou je, zda zoo opravdu jdou tímto směrem, resp. vůbec jaká témata zprostředkovávají svým návštěvníkům. Lze identifikovat zoo, které se na ochranářská a udržitelná témata více specializují a věnují jim zvýšenou pozornost?

Propojení funkcí (misí) zoo přináší i skladba chovaných druhů, která se snaží vyvážit návštěvnický zájem o zvířata a ohrožené druhy potřebující ochranu (Frynta a kol., 2013). Právě tzv. ikonická (vlajková) zvířata dokáží zaujmout veřejnost, a tak mohou hrát zásadní roli i v otázce ochrany přírody a udržitelnosti. Pomocí nich je mj. možné získat potřebné finance na podporu ochrany přírody. Obecně se jedná o savce (Carr, 2016; Moss & Esson, 2010), zpravidla tedy velké druhy (Frynta a kol., 2013; Ward a kol., 1998) neboli „charismatickou megafaunu“ (Rádlová a kol., 2018; Skibins a kol., 2017). I to je jeden z důvodů, proč jsou taková zvířata prezentována pomocí křestních jmen. Návštěvníci se při tomto antropomorfním pojetí mohou ještě více identifikovat s chovaným jedincem jako reprezentantem druhu. Některé zoo však od pojmenovávání zvířat upouštějí.

Zoo nejen v souvislosti se zmíněnými myšlenkovými aspekty zavedly změny vizuální, změny fyzické povahy. Prostor v současnosti budovaných zoo vypadá zcela jinak než areál obdobných zařízení budovaný o sto let dříve. Součástí této proměny je ovšem zejména změna obsahová. S tím, jak rostlo množství funkcí zoo, rostl rovněž počet tematických okruhů, které jsou návštěvníkovi představovány a o nichž je vzděláván. Již nejde jen o živá zvířata. Prezentován je stále více i širší kontext, včetně vztahu člověka a přírody v čele s ochranou přírody či riziky přírodě hrozcími. Zároveň vznikají i zcela nové formy expozičních zařízení se zvířaty, např. papouščí či krokodýlí zoo a science centra (Nekolný & Fialová, 2018).

### 3. Metody

Za zoo je považováno trvalé expoziční zařízení, které veřejnosti vystavuje živá zvířata. Tento širší přístup vychází z obecných definic využívaných v odborné literatuře (např. Milstein, 2009; Habel & Mroczkowski 2015). Zahrnuty byly jak zoologické zahrady, které jsou členy mezinárodní Evropské asociace zoologických zahrad a akvárií (EAZA), tak zoo mimo toto odborné sdružení. Takové pojetí se nesoustředí jen na vedoucí zoologické zahrady jako většina odborných textů, ale snaží se analyzovat větší šíři tohoto významného segmentu institucí. Reflektovány jsou tak různé typy zoo – nejen zoologické zahrady, ale též akvária, wildparks, ptačí parky, farmaparks, terária či expoziční návštěvnická centra založená na přítomnosti živých zvířat (podrobněji typologie Nekolný & Fialová, 2018; obdobné pojetí také zoodatabáze). Důležité je si uvědomit, že zoo procházejí různými vývojovými stádii a v průběhu času mění svou podobu. Podle českého Zákona o zoologických zahradách (Česko, 2003) jsou jedněmi z podmínek získání licence zoo vzdělávání veřejnosti a podíl na projektech ochrany přírody a její podpora. Odborným problémem tohoto zákona však je, že označuje názvem *zoologická zahrada* interiérová zařízení, která nemají se zahradou nic společného a navíc existují obdobně rozsáhlé zoo, které licenci nemají. Kromě toho stanovení licence se mezi státy liší (např. jiný minimální počet druhů; Rass-Masson et al., 2017) a zpravidla nezahrnují zoo s místními druhy zvířat, které mají velký potenciál pro ochranu

místní přírody; a to přestože by splňovaly podmínky dané legislativou. Proto není otázka licence zoologické zahrady dle zákonů jednotlivých zemí hlouběji zohledněna.

V průběhu let 2014 až 2019 bylo autorem provedeno rozsáhlé terénní šetření ve 190 zoo různých typů (zoologické zahrady, akvária, wildparky /zoo převážně s místní faunou/, specializované zoo /např. ptačí/, science centra se zvířaty /využita typologie Nekolného a Fialové, 2018/) tak, aby byl tento fenomén zachycen v celé jeho šíři. Do výzkumu byly zahrnuty zoo v 19 zemích zejména střední, západní, jihozápadní a severní Evropy. Největší podíl mají zoo Německa, Česka a Beneluxu, které aktuálně tvoří skupinu zoo stěžejní pro rozvoj tohoto segmentu a zároveň mezi sebou mají značné odlišnosti v pojetí expozic, době vzniku, poloze i vývoji jednotlivých areálů. Pomocí osobních návštěv všech 190 zoo a pořízení fotodokumentace a doplňujících poznámek byla provedena identifikace prvků informačního systému.

Studie vychází z přístupu, že zoo je lidským (sociálním) konstruktem, který předává určité zprávy a reprezentuje vztah člověka a přírody (Meuser, 2019). Na základě toho byla provedena obsahová analýza témat, která tato zařízení prezentují svým návštěvníkům v rámci informačního systému přímo ve svých areálech. Studie se tak nezabývala tématy, které zoo reflektují v rámci svých jiných informačních kanálů (webových stránek, sociálních sítí, tiskoviny). Jako jeden ze základních identifikovaných tematických okruhů tak byl stanoven právě vztah člověka a přírody, v rámci toho mj. ochrana přírody či využívání přírody člověkem. Získaná data byla následně seříděna do dílčích tematických skupin. Zaznamenány byly i prostředky a formy prezentace daných témat, které mohou být inspirací pro řadu dalších turistických cílů.

## **4. Výsledky**

Díky provedenému terénnímu šetření bylo identifikováno, že evropské zoo (včetně českých) prezentují širokou škálu témat souvisejících s environmentální udržitelností. Výrazně se však liší v intenzitě i možnostech účinku. Následující řádky vysvětlují jednotlivá dílčí témata a to, jakou mají podobu. Lze v nich najít celou řadu případů dobré praxe.

### **4.1 Ochrana přírody jako celek**

Rostoucí holistické pojetí některých zoo vede k představování vybraných biotopů a vztahů v rámci nich. To samo o sobě je z hlediska podpory udržitelnosti nesmírně cenné. Obdobně celistvě dnes může fungovat prezentace ochrany přírody, v širším kontextu dalších jejích souvislostí, nikoliv pouze jen jako ochrany ohrožených druhů. Zpravidla se jedná o dílčí tematické expozice prostupující areál, včetně představení typických úspěšných příkladů. Existují ale i případy, kdy je problematice ochrany přírody věnovaná celá rozsáhlejší expozice – vzdělávací pavilon, de facto menší science/návštěvnícké centrum. Významné příklady lze nalézt v některých německých zoo, např. v Tierparku Hellabrunn München (D), který disponuje speciálním vzdělávacím pavilonem Artenschutzzentrum. Ten se plně věnuje právě ochranářským otázkám, a to z mnoha úhlů pohledu – od obecných po představení konkrétních projektů. Obdobný pavilon v Zoo Münster (D) mj. představuje běžné produkty, které člověk využívá a kupuje, a to v kontextu ohrožení a ničení přírody (expozice návštěvníky nabádá, aby neničili prales a nakupovali tak, aby „zůstal stále plný opic“).

Mezi zásadní aktivity patří především ty, které směřují k osvětové činnosti, podle níž se mohou chovat i návštěvníci. Zoo tak například zakazují používání palmového oleje

v obcerstvivacích zařízeních v areálu, aby upozornily na kácení deštných lesů, kde mj. žijí ikonická zvířata orangutani. Cestou může být i představení využívání solární energie k ohřevu vody (např. Zoo Liberec /CZ/) či diskuze změn klimatu, jejich příčin a navazujících rizik. Typicky ochránářským science centrem se zvířaty představujícím různá místa a problematiku klimatu, sucha a tání ledovců je Klimahaus Bremerhaven (D). Obdobně v Česku mohou mít velký význam např. specializovaná návštěvnická centra s výběhy zvířat na Šumavě (Nekolný, 2019) či zoologicko-botanický komplex Živá voda v Modré na jižní Moravě, které umožňují detailnější pohled na vybrané téma než tradiční velké zoologické zahrady.

## **4.2 Obchod se zvířaty**

Kritika obchodu se suvenýry ze zvířat včetně vitrín vystavujících takovéto předměty je typická pro významné zoo, které ochranu přírody prezentují i jinými způsoby. V českém prostředí se stal značně rozšířeným projekt Ukradená divočina, za nímž zásadně stojí již zmiňovaná „proochránářská“ Zoo Ostrava (CZ). Stezky Ukradené divočiny, tedy naučné stezky upozorňující na „krutou pravdu o obchodování se zvířaty“, mají i v dalších českých a slovenských zoo, včetně menších soukromých zařízení, z čehož je patrné, že se daří téma šířit i mimo skupinu zoo zapojených v mezinárodních asociacích. Tím mohou být inspirací pro další areály. Naopak nebyla nalezena komunikace informačního systému o zodpovědném zacházení s volně žijícími zvířaty a problematika pet trade (mazlení se zvířaty apod.), kterou zoo spíše směřují na jiné informační kanály.

## **4.3 Přehled ochránářských aktivit**

Dále existují speciální menší prezentace ochránářských aktivit zoo jako celku. Příklady lze uvést ze Zoo Liberec (CZ), Zoo Ostrava (CZ) či Tiergarten Schönbrunn ve Vídni (A), což jsou zoologické zahrady, které byly identifikovány jako celkově velmi charakteristické zaměřením na ochránářskou tematiku po celém areálu. Obdobné prezentace však nechybí ani v dalších areálech napříč Evropou. Projekt 4nature (pro přírodu), který představuje základní ochránářské projekty zoo a zapojuje do nich také návštěvníky, mají v Zoo Zlín (CZ). Návštěvník si nejprve vybere, zda zaplatí mírně vyšší vstupné s příspěvkem na ochranu přírody, či nikoliv. Pokud ano, pak má ještě možnost zvolit, na který ze tří projektů svou částkou přispěje, a to prostřednictvím návštěvnický atraktivního stroje. Jiné zoologické zahrady mají automaticky část vstupného určenou na ochranu přírody. Tento typ financování a zapojení návštěvníků je typický výhradně pro tradiční zoologické zahrady, členy EAZA, a dokládá jejich snahu o aktivizaci návštěvníků.

## **4.4 Ochrana přírody pomocí mezinárodních smluv a programů**

Forma ochrany jednotlivých taxonů prochází řadou mezinárodních smluv, dohod či chovných programů. Typickým příkladem je Úmluva o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin CITES. Chovné programy, vedení plemenných knih a koordinace mezi zoo (např. Evropský záchovný program EEP) mají značný význam, díky němuž je umožněn řízený geneticky hodnotný a udržitelný rozvoj populací zvířat v lidské péči. Pro návštěvníky jej akcentují nejen velké zoologické zahrady, ale také (menší) areály s převážně místní faunou zejména v Německu.

Zoo zapojené do Evropské asociace zoologických zahrad a akvárií (EAZA) rovněž reflektují ochránářské kampaně vyhlášené touto organizací (dříve každoročně, od roku 2011/2012 kampaně na dva roky /Zoo Plzeň, 2019/). Naučné tabule, případně i navazující prvky k nim,

mají ve většině významných evropských zoo. V letech 2018 a 2019 tak byla zjištěna např. vysoká přítomnost kampaně Silent Forest – Ztichlý les na ochranu pěvců v JV Asii. U specifických expozic přetrvává i informační systém z předchozích kampaní, např. na ochranu lidoopů, Madagaskaru či žab.

#### **4.5 Ochrana druhů**

Nejčastější formou zobrazení ochranných aktivit jsou naučné tabule detailněji představující jednotlivé projekty na ochranu druhů. Příklady lze hojně najít v Česku i v dalších evropských zemích. Zoo však nechovají jen divoká zvířata, ale také domácí hospodářská zvířata a stávají se místy, kde je zachraňován cenný genofond plemen využívaných našimi předky. Na to, že některé rasy jsou obdobně vzácné jako volně žijící taxony, upozorňují např. v Tierparku Petermoor Bassum (D), který získal vzhledem ke specializaci na toto téma i certifikát. Důraz na ochranu hospodářských plemen kladou v zoo napříč jejich typy a významem, a jde tak o jedno z nejsilněji akcentovaných témat. Některé zoo jsou na hospodářsky využívaná zvířata vysloveně specializované (např. Zoopark Vyškov /CZ/). To samo o sobě působí návštěvnický atraktivně a zároveň zejména městským dětem (ale dnes už nejen těm) může představit hospodářsky využívaná zvířata tradičního venkova, která nemají ve svém běžném životě možnost spatřit.

Stále častější jsou expozice včel a včelařství. V rámci provedeného výzkumu se jednalo o vůbec nejčteněji jasně identifikovanou vzdělávací ukázkou propojení člověka a zvířete. Tyto expozice byly nalezeny hlavně v německých a českých zoo. V Německu byly zachyceny takřka ve čtvrtině zkoumaných zoo napříč jejich typy (jak zoologické zahrady, tak wildparks). Expozice včel a včelaření mohou klást silný akcent na podporu místní biodiverzity a zapojení návštěvníků do ochrany přírody.

#### **4.6 Ochrana místní přírody**

Zoo jsou zpravidla spojovány s exotikou a cizokrajnými zvířaty. Právě proto je někdy možná poněkud opomíjenou složkou ochranných aktivit ochrana místní přírody – v daném státě, nikoliv pouze jen „v exotických lokalitách“. Některé zoo se však snaží pomáhat a participovat i na místních projektech. Delší tradici má ve střední Evropě reintrodukce sov (dále dalších ptáků, syslů či šelem), ale vznikají i jiné aktivity na podporu biodiverzity – např. údržba Kozmických luk na severní Moravě. Další z možností je představení chráněných území v dané zemi či ochrany druhů obecně v rámci státu.

V ochraně místní přírody je však zcela zásadní význam osvětové činnosti, vedoucí k udržitelnému chování návštěvníků. Kromě aktivit určených pro školní kolektivy se ukazuje i mnoho stabilních informačních prvků, které mohou zaujmout jakéhokoli návštěvníka. Zatím zřídka zmíněné je téma vody a sucha (nakládání s vodou), na které by bylo vhodné se dále zaměřit. V posledních letech se staly populární pomůckou ke zvýšení místní biodiverzity tzv. hmyzí hotely, popřípadě ještěřčí zídky. Řada zoo se snaží jít příkladem. Identifikované příklady z mnoha desítek českých, německých ale i dalších evropských zoo mluví za vše. Vysvětlení významu a použití různých typů ptačích či netopýřích budek a ochrany místní biodiverzity bylo nalezeno rovněž ve vysokém počtu zoo napříč jejich podobami (zoologické zahrady s převážně exotickou faunou, zoo místních druhů i specializované zoo, např. na ptáky).

Další příklady jak podporovat místní druhovou pestrost reprezentují „motýlí louky“ (např. Zoo Ostrava /CZ/, Zoo Zlín /CZ/). Tímto směrem zaměřené zařízení reprezentuje Motýlárnum Votice (CZ), kde byly využity někdejší zpustlé skleníky a atraktivní formou upraveny tak, aby nalákaly volně žijící motýly. Průvodci je představují veřejnosti a vysvětlují jejich význam v přírodě a krajině. Umocnění efektu oproti běžným velkým zoo je umožněno právě díky komentovaným prohlídkám s odborným výkladem, při němž se návštěvník mj. dozví o nevhodnosti krátce strížených tzv. anglických trávníků bez kvetoucích rostlin. V expozici prezentované přístupy tak může návštěvník využít i na své vlastní zahradě a osvětu po pozitivním zážitku z návštěvy šířit dál.

#### **4.7 Nakládání s odpady**

Významným tématem, které se dotýká běžného života a udržitelnosti, je odpad a nakládání s ním (např. třídění apod.) Speciální podrobnou expozici o třídění odpadu v mnoha souvislostech nabízí Zoo Barcelona (E). Alespoň ve stručnější podobě je třídění odpadu vyzdvihováno a propagováno také informačním systémem v řadě dalších evropských zoo. Tierpark Hellabrunn v Mnichově (D) zároveň u výběhu lachtanů sérií panelů upozorňuje na rizika spojená s odpadem a plasty v mořích. Umístěním u ikonického druhu má možnost oslovit velké množství návštěvníků, a více jej tak zdůraznit. Problematika se může objevit i v rámci komentovaných krmení a jiných akcí a aktivit pořádaných danou organizací (viz dále). Téma plastů a odpadu v mořích a oceánech je stále aktuálnější, a tak bylo identifikováno i na dalších místech v čele s významnými institucemi chovajícími mořské živočichy.

#### **4.8 Reflexe těžebních aktivit člověka**

Mezi typické ukázky toho, jak člověk využívá a ovlivňuje přírodu, patří těžba. Jde o téma, které je nutné komunikovat. Proto se o to evidentně stále více snaží i zoologické zahrady, kde mohou představovat lesy a těžbu dřeva v nich. Nejčastějším případem je však hornictví a těžba nerostných surovin. Ta se objevuje jako kulturní pozadí mnoha expozic napříč expozičními celky. Opravdu se většinou jedná spíše o kulisy, a tak je jejich hodnota diskutabilní. Ovšem identifikované modely těžby v moři či „těžební aranžmá“ doplněné komentářem průvodce na ostrově lemurů již v sobě ochranný apel zahrnují. Potrubí jako nedílná součást současných (nejen) severských oblastí – zajišťující transport ropy a dalších surovin – je netradičním (ale na druhou stranu do určité míry vzdělávacím) rámcem, v němž je vybudována expozice medvědů ledních ve Wildlands Adventure Zoo Emmen (NL). Téma je představováno jak podprahově spíše vizuálně, tak poměrně exaktně s vysvětlením kontextu. Každé má své opodstatnění a může působit na jiný typ návštěvníků.

#### **4.9 Doprovodné komentované akce**

Kromě informačního systému, který si návštěvník může prohlédnout kdykoliv, doplňují nabídku zoo také časově omezené akce a aktivity. Mezi ně patří zejména zmíněná komentovaná krmení a „show“ se zvířaty. Takovéto akce dokáží upoutat silnou návštěvnickou pozornost přímo ke konkrétním zvířatům a učit o nich (Ballantyne et al., 2007). Zoo mají šanci i při této příležitosti propojit téma druhu s ochranou přírody. Pokud jsou tato zvířata prezentována jako vyslanci svého taxonu, pak může jít o velmi efektivní ochranný přístup (Ballantyne et al., 2007). Typickou ukázkou evidovanou ve vlastním výzkumu může být představení lachtanů, kde je akcentováno jejich ohrožení kvůli plastům a dalším odpadům v moři – a to nejen v komentáři, ale i vizuálně (např. Zoo Münster /D/). Dříve zejména

zábavní show s delfíny, které byly podrobeny značné kritice, se leckdy transformovaly v ochranná představení s delfíny jako atraktivními prostředníky přírody. Typickou ukázkou je show ve švédské zoo Kolmården, kde účinek půlhodinové akce ve stylu zábavného ochranného vzdělávání (mj. tematika odpadů) podporuje hudba nahraná místní filharmonií.

#### **4.10 Komplexní příklad dobré praxe**

Na závěr ještě doplníme komplexní příklad dobré praxe v podobě rakouského areálu Unterwasserreich Schrems (A), tedy v překladu podvodní říše. Jde vlastně o specifické komplexně pojaté návštěvnické středisko u vstupu do přírodního parku s rybníky a rašeliništi, kde se dříve těžila rašelina. Komplex v moderní budově se prezentuje jako zážitkový a zároveň vzdělávací areál. Jde o zařízení primárně založené na prezentaci živých zvířat – tedy zoo. Návštěvníky nejvíce láká expozice savců využívajících vodu (vyder), rozsáhlý soubor akvárií s desítkami druhů ryb a botanické expozice. Vydry jsou místními ikonickými zvířaty, mají svá jména, denně se konají jejich komentovaná krmení. Zároveň jsou vysvětleny vztahy těchto šelem a člověka, včetně problémů v rybníkářství. O rostlinách se návštěvník dozví v kontextu jejich biotopů. Nechybí tak ani vysvětlení toho, proč je ochrana rašelinišť ochranou klimatu (klimatu se zatím věnuje jen minimální část informačního systému v jiných zoo). Nečekaně atraktivní může být prezentace vodních bezobratlých a mikroorganismů, mj. pomocí promítání z mikroskopu (prezentováno jako tzv. liveshow – ukázka, že i tyto organismy mohou být návštěvnický přitažlivé). Vysvětlena je jejich role v přírodě. Představení vztahů mezi organismy a mezi člověkem a organismy je ukázkou toho, jak člověka navést k pochopení nejen přírody a snahy s ní být v udržitelném kontaktu. Podobné holistické expoziční celky vyrůstají i v rámci tradičních zoologických zahrad, ale zatím jsou vzácné (například naučná stezka Mokřady v Zoo Ostrava /CZ/ s modely zvířat i informačními panely).

#### **Závěr**

Jak bylo zdůrazněno, mezi funkce zoo patří zábava, věda a výzkum, ochrana přírody a vzdělávání. Pokud zoo tyto cíle spojí, jsou schopny zábavně (atraktivně, přitažlivě) vzdělávat o potřebě ochrany přírody či prostředí, (nejen) v němž přímo žijeme. Znamená to tedy vzdělávání směřující k udržitelnému chování. A jelikož jsou zoo stále hojněji navštěvovány (např. Nekolný, 2018), mají jako součást masového turismu možnost zasáhnout velmi široké spektrum společnosti. Roe & McConney (2015) provedli výzkum, z něhož vyplynulo, že přes dvě třetiny návštěvníků jde do zoo s cílem něco se učit a objevovat. Tak vysoká hodnota může souviset i s tím, že zoo se snaží prezentovat jako vzdělávací instituce. Snaha návštěvníků vidět nová a živá zvířata je pro zoo příležitostí pro vzdělávání. Jednou z edukačních úloh zoo je environmentální vzdělávání (Lück & Gross, 2016). Aktuální situace tak zoo zařízením dává velkou možnost pro předávání informací mnoha cestami.

Na základě provedeného výzkumu lze potvrdit, že prezentace ochrany přírody a udržitelnosti je zastoupena v zoo různých typů, pouze výjimečně na ni nenarazíme, a to u méně významných nevelkých areálů (soukromé minizoo, akvária). Naopak v několika málo zoo prostupuje ochranná činnost velmi intenzivně do popředí tak, že jej návštěvník nemůže přehlédnout. V těchto zoo navíc rezonuje velmi široké spektrum ochranných témat (např. Zoo Ostrava, Tierpark Hellabrunn, Mnichov, Zoo Münster). Rozdíly vycházejí ze širokého spektra typů zoo, ale i mezi vedoucími zoologickými zahradami jsou značné odlišnosti. Již sama vybraná tematika může být a je zachycena pomocí více různých cest. Rozhodně by

nemělo být cílem udělat ze zoo „velkou naučnou stezku plnou tabulí“. Musí jít o další interaktivní prvky a formy, nejen klasický panelový informační systém.

Jak se ukázalo, již zdaleka nejde jen o ochranu konkrétních druhů ve formě záložního chovu v lidské péči a následně například reintrodukce, resp. Repatriace (typicky kůň Převalského). Stále více jde o informování a zapojení veřejnosti. Zoo se snaží zachytit komplexní přehled svých aktivit, jednotlivé projekty zaměřené na biotopy i ochranu přírody jako celek tak, aby měl návštěvník představu, co s ní souvisí a jak může pomoci. To se projevuje zejména důrazem na ochranu místní přírody či vysvětlení třídění odpadu. Návštěvníkovi se zároveň úmyslně dostává prezentace odstrašujících případů (např. těžba a ničení přírod či zabíjení zvířat kvůli suvenýrům pro turisty), aby se zamyslel na svým chováním a ideálně jej upravil k udržitelnější podobě.

Pestrost této vzdělávací nabídky může být návštěvnický atraktivní výhodou, protože od sebe odlišuje jednotlivé turistické cíle. Jejich rozličná podoba a nevyváženost na druhou stranu mohou oslabit jejich účinek. Téma odpadů bývá spojeno s ikonickými vodními savci (delfini, lachtani). Ochrana místní přírody typická pro wildparky, tedy zoo s převážně místní faunou, začíná prostupovat stále více do klasických zoologických zahrad. Jsou v nich budovány hmyzí hotely, expozice včel či motýlí louky a podporovány jsou regionální ochranné projekty. Evropské zoo se stávají hráči v podpoře místní ochrany přírody, nikoliv jen v jiných zemích. Právě toto osvětářské téma, které má velmi úzký vztah k chování návštěvníků, lze aktuálně považovat za vůbec nejvíce šířené a jasně implikující význam takovýchto aktivit.

Zoo musí balancovat na hraně vědecké a zábavní instituce, která získává finanční prostředky a rovněž vzdělává. Typickou ukázkou mohou být i „show“ s lachtany či delfiny. Zoo potom mohou přispívat k vzdělávání návštěvníků, jejich postojům a udržitelnému chování a zároveň tvořit ekonomický profit pro danou obec či region. Ovšem, jak již zmínil např. Catibog-Sinha (2008), neměly by stát osamocené, ale měly by dále tvořit síť mezi sebou i s dalšími typy vědeckých, vzdělávacích a turistických zařízení, nejen v daném regionu. Přestože se v poslední době nabídka zoo s důrazem na udržitelnost výrazně rozšířila, možností ve zlepšení a lepší koordinaci přístupů a znalostí je ještě celá řada a měla by být dále součástí zájmu odborného výzkumu i praxe. Tento příspěvek přináší základní systematický vhled do tématu a je vhodné jej dále rozvíjet.

### **Použité zdroje:**

ANDERSON, Kay. Culture and Nature at the Adelaide Zoo: At the Frontiers of 'Human' Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 1995, **20**(3), 275–294. ISSN 00202754.

BALLANTYNE, Roy, PACKER, Jan, HUGHES, Karen, a DIERKING, Lynn. Conservation learning in wildlife tourism setting: Lessons from research in zoos and aquarium. *Environmental Education Research*. 2007, **13**(3), 367–383. ISSN 1469-5871.

BARATAY, Eric a HARDOUIN-FUGIER, Elisabeth. *ZOO: a history of zoological gardens in the West*. London: Reaktion books, 2004. 356 s. ISBN 1861891113.

BORGARDS, Roland (Ed.). *Tiere: Kulturwissenschaftliches Handbuch*. Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 2016. 327 s. ISBN 9783476025241.

CARR, Neil. An analysis of zoo visitors' favourite and least favourite animals. *Tourism Management Perspectives*, 2016, **20**(1), 70–76. ISSN 2211-9736.

CARR, Neil, COHEN, Scott. The Public Face of Zoos: Images of Entertainment, Education and Conservation. *Anthrozoös*. 2011, **24**(2), 175–189. ISSN 1753-0377.

CATIBOG-SINHA, Corazon. Zoo Tourism: Biodiversity Conservation Through Tourism. *Journal of Ecotourism*. 2008, **7**(2–3), 160–178. ISSN 14724049.

CLAYTON, Susan. *Zoos and Aquaria as Informal Learning Environments for Climate Change Communication*. Oxford Research Encyclopedia, Climate Science. [online] Oxford University Press USA, 2016. [cit. 15. 4. 2020] Dostupné z: <https://oxfordre.com/climatescience/view/10.1093/acrefore/9780190228620.001.0001/acrefore-9780190228620-e-394>

ČESKO. Zákon č. 162/2003 Sb. – Zákon o podmínkách provozování zoologických zahrad a o změně některých zákonů /zákon o zoologických zahradách. 2003.

DITTRICH, Lothar (ed.). Die Geschichte der Zoologischen Gärten in Deutschland. In *Zootierhaltung: Grundlagen* (7, völlig überarb.). Verlag Harri Deutsch, 2000. 400 s. ISBN 3-8171-1619-5.

FROST, Warwick. *Zoos and Tourism: Conservation, Education, Entertainment?*. Buffalo: Channel View Publications, Aspects of tourism, 2011. 272 s. ISBN 978-1845411633.

FRYNTA, Daniel, Olga ŠIMKOVÁ, Silvie LIŠKOVÁ, Eva LANDOVÁ a David L. ROBERTS. Mammalian collection on Noah's Ark: The Effects of Beauty, Brain and Body Size. *PLoS ONE*. 2013, **8**(5). ISSN 1932-6203.

GIPPOLITI, Spartaco. Zoos and conservation in the XXI Century: overlooked meeting points between ecology and social science? *Museologia Scientifica nuova serie*. 2011, **5**(1-2), 168–176. ISSN 1123-265X.

GORONZY, Frederic. Die Inszenierung des Paradieses: Eine qualitative Inhaltsanalyse von künstlichen Erlebniswelten. [online] Diplomarbeiten Agentur diplom.de, 2003. [cit. 15. 4. 2020] Dostupné z: <https://www.diplom.de/document/222226>.

HABEL, Angelika, MROCZKOWSKI, Slavormir. Cele i zadania ogrodów zoologicznych = The objectives and tasks of zoos. *Journal of Education, Health and Sport*. 2015, **5**(8), 521–528. ISSN 2391-8306.

HALLMAN, Bonnie C., BENBOW, Mary. Canadian Human Landscapes Examples. Naturally cultural: the zoo as cultural landscape. *The Canadian Geographer*. 2006, **50**(2), 256–264. ISSN 1541-0064.

HIGGINBOTTOM, Karen. *Wildlife Tourism: Impacts, Management and Planning*. Altona: Common Ground Publishing, 2004. 277 s. ISBN 978-1863355452.

HOSEY, Geoff R., MELFI, Vicky, PANKHURST, Sheila. *Zoo animals: behaviour, management, and welfare*. Oxford: Oxford University Press, 2013, 2nd ed. 643 s. ISBN 9780199693528.

KISLING, Vernon N. *Zoo and aquarium history: ancient animal collections to zoological gardens*. Boca Raton, Fla.: CRC Press, 2001. 440 s. ISBN 084932100X.

KOEBNER, Linda. *Zoo Book: The evolution of Wildlife Conservation Centres*. New York, NY: Tom Doherty Associates, 1994. 192 s. ISBN 978-0312862718.

LÜCK, Michael, GROSS, Sven. *Visitor Experiences at an Urban Wildlife Park: The Case of the Wildpark Christianental in Wernigerode, Germany*. In: Lück, M., Ritalahti, J., Scherer, A. (eds). *International Perspectives on Destination Management and Tourist Experiences*. Bern: Peter Lang, 2016. ISBN 9783631676295.

MANN-LANG, Judy B., BALLANTYNE, Roy, PACKER, Jan. Does more education mean less fun? A comparison of two animal presentations. *International Zoo Yearbook*. 2016, **50**(1), 1–10. ISSN 1748-1090.

MASON, Peter. Zoo as heritage tourism attractions: A neglected area of research? *International Journal of Heritage Studies*. 1999, (5), 193–202. ISSN 1470-3610.

MASON, Peter. Zoo Tourism: The Need for More Research. *Journal of Sustainable Tourism*. 2000, **8**(4), 333–339. ISSN 1747-7646.

MEUSER, Natascha. *Zoo Buildings: Construction and Design Manual*. Berlin: DOM publishers, 2018. 552 s. ISBN 9783869226804.

MILSTEIN, Tema. “Somethin’ Tells Me It's All Happening at the Zoo”: Discourse, Power, and Conservationism. *Environmental Communication*. 2009, **3**(1), 25–48. ISSN 1752-4040.

MIZICKO, Laura, & BELL, Catharine E. *Encyclopedia of the World's Zoos*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2001. 1600 s. ISBN 1579581749.

MORGAN, J. Mark, HODGKINSON, Marlana. The motivation and social orientation of visitors attending a contemporary zoological park. *Environment and Behavior*. 1999, **31**(2), 227–239. ISSN 1552390X.

MOSS, Andrew, ESSON, Maggie. Visitor Interest in Zoo Animals and the Implications for Collection Planning and Zoo Education Programmes. *Zoo Biology*. 2010, **29**(6), 715–731. ISSN 1098-2361.

NEKOLNÝ, Lukáš. Zoo – místo geografického vzdělávání? *Geografické rozhledy*. 2018, **27**(3), 16–19. ISSN 1210-3004.

NEKOLNÝ, Lukáš. Ochrana přírody v interaktivních science centrech. *Ochrana přírody*. 2019, **74**(4), I–III. ISSN 1210-258X.

NEKOLNÝ, Lukáš, FIALOVÁ, Dana. Zoo Tourism: What Actually Is a Zoo? *Czech Journal of Tourism*. 2018, **7**(2), 153–166. ISSN 1805-3580.

PATRICK, Patricia G., TUNNICLIFFE, Sue Dale. *Zoo Talk*. Heidelberg New York London: Springer, 2013. 216 s. ISBN 9789400748620.

RÁDLOVÁ, Silvie, JANOVCOVÁ, Markéta, POLÁK, Jakub, LANDOVÁ, Eva a FRYNTA, Daniel. Emoce vyvolané zvířaty I: krása a estetické preference. *E-psychologie*. 2018. **12**(3), 35–50. ISSN 1802-8853.

RASS-MASSON, Nathy et al. *Evaluation study to support the evaluation of the Zoos Directive (Council Directive 1999/22/EC) Final Report*. [online] Brussels: Milieu, 2017. [cit. 15. 4. 2020] Dostupné z: [https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/refitzoosdirective/pdf/Final%20Report%20Zoos%20Directive\\_Full\\_Milieu\\_20170816.pdf](https://ec.europa.eu/environment/nature/legislation/refitzoosdirective/pdf/Final%20Report%20Zoos%20Directive_Full_Milieu_20170816.pdf)

READE, Louise S., WARAN, Natalie K. The modern zoo: How do people perceive zoo animals? *Applied Animal Behaviour Science*. 1996, **47**(1), 109–118. ISSN 0168-1591.

ROE, Katie, MCCONNEY, Andrew. Do zoo visitors come to learn? An internationally comparative, mixed-methods study. *Environmental Education Research*. 2015, **21**(6), 865–884. ISSN 1469-5871.

ROSS, Stephen R., GILLESPIE, Katie L. Influences on Visitor Behavior at a Modern Immersive Zoo Exhibit. *Zoo Biology*. 2008, 0, 1–11. ISSN 1098-2361.

RYAN, Chris, SAWARD, Jan. The Zoo as Ecotourism Attraction – Visitor Reactions, Perceptions and Management Implications: The Case of Hamilton Zoo, New Zealand. *Journal of Sustainable Tourism*. 2004, **12**(3), 245–266. ISSN 1747-7646.

RYGLOVÁ, Kateřina, BURIAN, Michal, VAJČNEROVÁ, Ida. *Cestovní ruch – Podnikatelské principy a příležitosti v praxi*. Praha: Grada, 2011. 216 s. ISBN 978-80-247-4039-3.

SHACKLEY, Myra. *Wildlife Tourism*. London: Thomson Learning, 1996. 152 s. ISBN 9780415115391.

SHERIDAN, Anthony. *Europas Zoo unter der Lupe: Sheridans Handbuch der Zoos in Europa*. Münster: Schöling, K. (Verlag), 2016. 477 s. ISBN 9783865231109.

SKIBINS, Jeffrey C., DUNSTAN, Emily, PAHLOW, Katie. Exploring the Influence of Charismatic Characteristics on Flagship Outcomes in Zoo Visitors. *Human Dimensions of Wildlife*. 2017, 1–15. ISSN 1533-158X.

THERKELSEN, Anetta, LOTTRUP, Maria. Being together at the zoo: experiences among families with children. *Leisure Studies*. 2015, **34**(3), 354–371. ISSN 1466-4496.

TURLEY, Sophie K. Conservation and Tourism in the Traditional UK Zoo. *The Journal of Tourism Studies*. 1999, **10**(2), 2–13. ISSN 1035-4662.

TURLEY, Sophie K. Children and the demand for recreational experiences: the case of zoos. *Leisure Studies*. 2001, **20**(1), 1–18. ISSN 1466-4496.

WARD, Paul I., MOSBERGER, Nicole, KISTLER, Claudia a FISCHER, Oliver. The relationship between popularity and body size in zoo animals. *Conservation Biology*. 1998, **12**(6), 1408–1411. ISSN 1523-1739.

WOODS, Barbara. Animals on Display: Principles for interpreting captive wildlife. *The Journal of Tourism Studies*. 1998, **9**(1), 28–39. ISSN 1035-4662.

ZOO PLZEŇ. Kampaně EAZA. [online], 2019. [cit. 15. 4. 2020] Dostupné z:  
<https://www.zooplzen.cz/podporujeme/kampane-eaza/kampane-eaza.aspx>